

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA

KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

R. IX: 2011

Nr 5 (274)

Data odczytu: 2.2.2011

Data wydania: 2.2.2011

834. spotkanie

Edward Wiśniewski

Życie i działalność Jana Heweliusza

Jan Heweliusz jest uznawany za wielkiego astronoma, drugiego po Mikołaju Koperniku.

Urodził się dnia 28 stycznia 1611 r. na Starym Mieście w Gdańsku, na rogu ulicy Straganiarskiej (dawniej ul. Browarnicza) i ul. Grobla IV. Ochrzczono go w pobliskim kościele luterańskim św. Jana przy ul. Świętojańskiej.

Jego ojciec Abraham Hevelcke (1576-1649) (pisownia nazwiska rodowego nie została jednoznacznie określona) – był bogatym browarnikiem, zajmującym się również handlem i lichwą. Odległy przodek Abrahama – Gerd Hewelcke mieszkał w XV wieku w miejscowości Offendorf (diecezja bremeńska – północne Niemcy). Następnie ród Hewelcków zadomowił się w Steblewie na Żuławach Wiślanych, które były w owym czasie pod panowaniem Zakonu Krzyżackiego.

Od tej zamożnej rodziny chłopskiej wywodziły się majątne gdańskie rodziny piwowarów. Ród ten rozprzestrzenił się i w innych miejscowościach jak np. w Bytowie, Łęborku, Toruniu, Bydgoszczy i prawdopodobnie i w Grudziądzu.

Matką astronoma była Kordula (1594-1653), druga żona Abrahama, z domu Heckerów. Abraham miał z dwóch małżeństw aż trzynaścioro dzieci, z których większość zmarła. Wychowało się z nich jedynie sześcioro dzieci Korduli, w tym najstarszy jedyny syn Jan. Abraham przeznaczył syna Jana do zawodu piwowara, jakim był on sam jak i jego dziad Mikołaj i ojciec Michał. Chcąc dać wszechstronne wykształcenie – jak to było w zwyczaju gdańskich rodzin mieszczańskich, zapisał go w 1618 r. (Jan miał wtedy 7 lat) do elitarnego Gimnazjum Miejskiego. Jan uczył się tylko do 1624 r. – ale z powodu szalejącej zarazy w mieście – szkołę zamknięto.

Jeszcze przed 1627 r. posłano Jana na naukę języka polskiego do miejscowości Gondecz na zbieżności doliny Wisły (koło Bydgoszczy-Fordonu). Postępowało tak wiele rodzin gdańskich – szczególnie kupieckich i rzemieślniczych w celach handlowo-kontaktowych z Polakami, gdyż było to ich życiową koniecznością. Nasuwa się również podejrzenie, że i w Grudziądzu, gdzie uprawiano chmiel i jęczmień – produkty do wyrobu piwa, ród Hewelke mógł prowadzić interesy z naszymi kupcami. W następnych latach Jan Hewelke pobierał nauki w Gimnazjum Miejskich, gdzie zetknął się z profesorem matematyki i nauk astronomicznych – Piotrem Krügerem (1580-1639), który wprowadził go w arkana arytmetyki, geometrii, trygonometrii, astrologii itp. Nauczył go sporządzać własnoręcznie przyrządy pomiarowe jak np. kwadrance (ćwierć koła), oktanse, sekstanse, zegary astronomiczne i teleskopy. Te nauki zaważyły na dalsze jego przyszłe życie. W 1629 r. Jan ostatecznie opuścił szkołę i rozpoczął naukę u mechanika – ucząc się tokarstwa, szlifierki szkła i miedziorytnictwa. Pod koniec 1630 r. rodzice wysłali go na studia prawnicze na uniwersytet do Lejdy w Holandii.

Uczelnia ta słynęła z dobrej opinii wśród gdańszczan. W rok później udał się do Anglii, gdzie zainteresował się astronomią, fizyką i matematyką. Tam poznał uczonych: J. Ushera, J. Wallisa, S. Hartliebena, który pochodził z Gdańska, a we Francji zawarł znajomość z matematykami: M. Mersenne, P. Gassendi i J. Bouilland, słynnym jezuitą A. Kircherem. W czasie pobytu na zachodzie poszerzył swój zasób wiedzy z mechaniki, optyki i przyswoił sobie języki angielski i francuski.

Jednakże w 1634 r. rodzice skłonili go do powrotu do Gdańska. Nie zrealizował natomiast spotkania we Włoszech z Galileuszem i Scheinerem. W Gdańsku rozpoczął pracę w browarze swojego ojca. Dnia 21 marca 1635 r. Jan zawarł ślub w kościele Mariackim z Katarzyną Rebeszke – dwa lata młodszą od niego, pochodzącą z bogatego rodu mieszczańskiego. Wniosła ona w posagu dwa domy z browarem przy ul. Korzennej na Starym Mieście. Już w 1636 r. Jan został przyjęty do cechu browarników, a w 1643 r. otrzymał funkcję starszego cechu. W 1651 r. został wybrany na ławnika, a w 1661 r. uzyskał godność rajcy miejskiego.

Karierę astronoma rozpoczął po 5 latach pracy w browarnictwie około 1639 r. . Wtedy to spotkał się z dawnym profesorem Krügerem w jego mieszkaniu przy ul. Mariackiej. Po śmierci prof. Krügera odmienił swoje dotychczasowe życie – poświęcając się astronomii. Już 1. czerwca 1639 r. przeprowadził obserwacje zaćmienia słońca z podwórza swego domu, a w 1641 r. założył tam pierwsze obserwatorium i nazwał je „Stellaeburg” (Gwiezdny zamek). Przez 5 lat obserwował i sporządzał rysunki powierzchni księżyca, a mając dobry wzrok, rozpoznawał nawet gwiazdy siódmej wielkości, uchwycił również aż 550 różnej wielkości plam na księżycu i 26 plam i wybuchów plazmy słońca. Swe badania opublikował w „Selenografii” (opis księżyca).

To wybitne dzieło było „kamieniem węgielnym” późniejszej sławy astronoma. Niezależnie od obserwacji Jan Heweliusz (tak się wtedy podpisywał) po wydaniu tego dzieła, sporządzał własnoręcznie i udoskonaliał lunety, mikroskopy ze śrubą przesuwającą tubus, użył wahadła do zegara, wykonywał zegary podróżne i większe zegary słoneczne. Niektóre przedmioty darował , np. w 1647 r. królowi Władysławowi IV, a w 1659 r. królowi Janowi Kazimierzowi. Udoskonił w 1641 r. peryskop jezuita polskiego A. Sylviusa ustawiając odpowiednio skrzywienie soczewek i taki peryskop po udoskonaleniu jest używany również dzisiaj w okrętach podwodnych. W 1650 r. zbudował na dachach swych kamienic przy ul. Korzennej obserwatorium o 140 m², które było wówczas najświetniejszym i największym obiektywem na świecie i nazwał je „Uranienburg”.

Zamiłowania J. Heweliusz były wszechstronne. Ozdabiał swoje przyrządy astronomiczne metaloplastyką, wykonywał szkatułki na przechowywanie kosztowności, zegarki przyozdobione srebrem z piękną dekoracją.. Swe spostrzeżenia firmamentu nieba, np. przejście Merkurego (maj 1660) przez tarczę słoneczną opublikował w dziele „Mercurius in sole visus” dołączając 10 miedziorytów (w 1662 r.), która była pierwszą drukowaną książką we własnej drukarni astronomicznej.

W marcu 1662 r. zmarła w wieku 42 lat żona Heweliusza po 27 latach małżeństwa.

Obok nieruchomości i dwóch browarów Jan Heweliusz posiadał cegielnię oraz handlował drewnem. Dochody piwowara i kupca umożliwiły jemu prowadzenie badań. Był właścicielem drukarni, szlifierni szkła, zatrudniał rysowników, miedziorytników, drukarzy i dozorców. W wieku 52 lat Jan Heweliusz ożenił się z szesnastoletnią Katarzyną Elżbietą Kopmann, córką bogatego kupca, która była wierną współpracowniczką w jego pracy zawodowej.

W posagu otrzymał m. in. majątek ziemski w Bąkowie. Dnia 30. marca 1664 r. Jan Heweliusz został jednomyślnie przyjęty w poczet członków Royal Society - Królewskiego Towarzystwa w Londynie. Zaliczono go do bogatych patrycjuszy gdańskich. W 1664 r. urodził mu się syn o imieniu Jan Adeodatus, ale po roku zmarł. Zostały mu tylko 3 córki urodzone w latach 1666-1672, ale nazwisko Hewelcke nie zostało przekazane jego potomkom.

Największą chlubą J. Heweliusza było skonstruowanie teleskopu a właściwie lunety-gigant o długości 47 m, która była zawieszona na wysokim maszcie przy pomocy wielokrążków i bloków i obsługiwana przez 10 pracowników astronoma w letniej rezydencji obok Bramy Oliwskiej a kościołem Świętych Aniołów. Gigant ten jednak nie spełniał stawianych wymagań, ze względu na duży rozmiar.

W 1668 r. opublikował dzieło „Cometografia”. Dotyczące prawidłowego pomiaru orbit komet na 913 stronach z 39 miedziorytami i dedykowane królowi Francji Ludwikowi XIV.

W 1673 r. wydał dzieło „Machina coelestis” z 464 stronami i 30 miedziorytami, opisując ważne dla historii instrumenty pomiarowe, lunety, zegary itp.

Druga część „Machina coelestis” została wydana w 1679 r. o 1300 stronach i 42 miedziorytach. Były tam uwidocznione pozycje gwiazd stałych z dedykacją, tym razem poświęconą królowi polskiemu Janowi III Sobieskiemu, który odwiedził go już wcześniej (w 1677 r.). W podziękę za okazaną przychylność Heweliusz nazwał jeden z gwiazdozbiorów „Tarczą Sobieskiego”.

Królowie Ludwik XIV jak i Jan III Sobieski wyznaczyli nawet roczne pensje.

Jan Heweliusz utrzymywał stosunki towarzyskie również z innymi osobistościami, dworzanami, astronomami itd.

Wybuch wielkiego pożaru w dniu 26 IX 1679 r. strawił jego dom przy ul. Korzennej, a w nim zginęły drogie instrumenty astronomiczne, biblioteka, drukarnia. Uratowano tylko rękopisy Keplera i jego własnych pism oraz płyty miedziane opublikowanych dzieł.

Jan Heweliusz nie załamał się. Dzięki własnym środkom odbudował swe obserwatorium astronomiczne i tak w 1682 r. mógł obserwować m. in. znaną nam kometę Halleya. Dnia 28 I 1687 r. Jan Heweliusz zmarł po dokładnie 76 latach. Żona jego przeżyła go o 6 lat, ale wydała jeszcze 3 jego dzieła. Spuścizna po wielkim uczonym została sprzedana przez córki, po całej Europie, a jedna z miedzianych płyt z wrytą mapą księżycy została przerobiona na tacę.

Pomimo, że świat zapomniał o Janie Heweliuszu to rodzinne miasto Gdańsk przypomina o nim wydając reprintsy jego dzieł, medale, znaczki, organizuje uroczystości, sesje naukowe z okazji rocznic. Istnieją nazwy hoteli, ulic, piwa, szkół.

Monumentu nagrobnego w kościele św. Katarzyny doczekano się dopiero w 1780 r., staraniem prawnuka Daniela Gottlieba Dawidiona.

W 1973 r. mieszkańcy Gdańska ufundowali na skwerze między Ratuszem Staromiejskim a Wielkim Młynem pomnik projektu Jacka Gąsienicy Szoztaka, a archeolog A. Zbiński odsłonił grób Heweliusza w 1986 r.

W Grudziądzu na początku lat 70-tych XX w., na osiedlu „Kopernik” powstał obelisk z plastronem Jana Heweliusza przy ul. Chełmińskiej i nazwaną jedną z ulic na tym osiedlu z 4. blokami mieszkalnymi i 290 mieszkaniami. Nazwano również Szkołę Powszechną jego imieniem na osiedlu Mniszek. Jan Heweliusz uważany jest jako samodzielny uczony o wszechstronnych zainteresowaniach i różnorodnych zdolnościach.

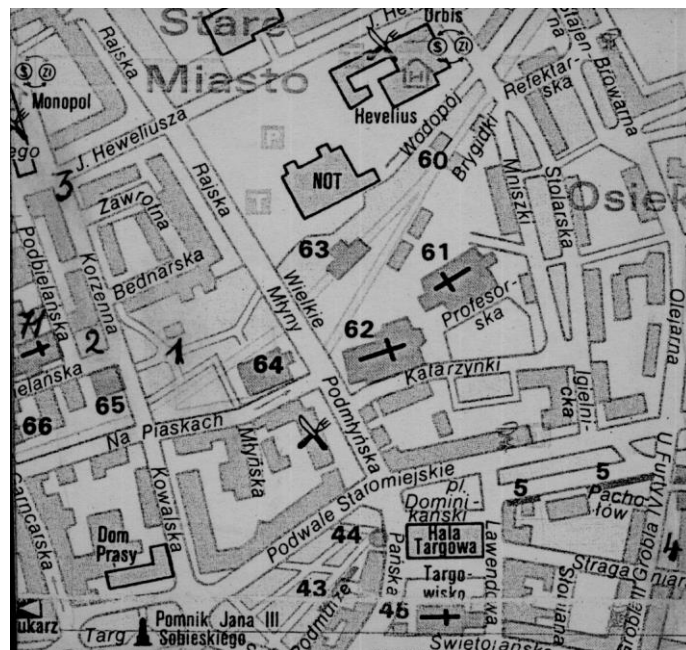
Literatura:

1. Kwartalnik „Pomorze”, rok V 1987, nr 2 str. 6-13.
2. Katalog wystawy w kościele św. Katarzyny w Gdańsku, opr. przez Muzeum Prus zachodnich, 2008 w Münster (Niemcy).

Legenda do planu Starego Miasta w Gdańsku, z 1988 r.

1. Pomnik Jana Heweliusza na skwerze
2. Parking przy ul. Korzennej

3. Naroże ul. Heweliusza i Korzennej
4. Naroże ul. Grobla IV i Straganiarskiej, miejsce urodzenia J. Heweliusza
5. Fragment murów obronnych
43. Baszta na Podmurzu
44. Baszta Jacek
45. Kościół św. Mikołaja
60. Domek o konstrukcji szkieletowej
61. Kościół św. Brygidy
62. Kościół św. Katarzyny
63. Mały Młyn
64. Wielki Młyn
65. Ratusz Staromiejski
66. Dom Opatów Pelplińskich
71. Kościół św. Józefa

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisz, KMDG. Logo KMDG wykonał Grzegorz Rygielski.